

EMBRIONUL UMAN ÎN TEOLOGIA PĂRINȚILOR APOLOGEȚI

Drd. Petru CERNAT

Facultatea de Teologie Ortodoxă „Dumitru Stăniloae” din Iași

Abstract

In the Christian tradition, the problem of the status of the human embryo is raised for the first time by apologists of the second century. These authors are no longer satisfied with the mere moral condemnation of abortion and the exposure of newborns like Apostolic Fathers. Justin the Martyr and Athenagora perceive embryonic development as a whole and speak of a "presence of the whole" in the seed. They also present the problem of the human embryo in a theological framework. This framework is organized around three points: the incarnation/conception of Jesus Christ, the faith in the resurrection of the bodies and the ritual of baptism. The purpose of the present paper is to provide a theological framework in which the twenty-first century Christian believer can testify the true faith relating the current bioethical debates regarding the human embryo.

Keywords: embryo, Justin the Martyr, Athenagore, resurrection of the body.

Introducere

Studiul de față își propune să analizeze cum se naște, în Tradiția creștină, reflecția despre embrionul uman și statutul său, ca prim pas în alcătuirea unei viziuni coerente cu privire la această problematică. Întâlnirea creștinilor cu filosofia și biologia vremii îi va face pe Apologeți (Sfântul Iustin Martirul și Athenagora) să se refere explicit la statutul ontologic al embrionului uman, creând un cadru teologic pe care vom încerca să-l schițăm și care în linii mari își va păstra contururile de-a lungul secolelor următoare. Demersul nostru nu cuprinde opera lui Tertulian, autor pe care, datorită complexității viziunii sale și aportului său consistent la analiza creștină a statutului omului prenatal, îl vom aborda într-un studiu separat. Scopul prezentei analize este să ofere creștinului contemporan un cadru teologic în care poate mărturisi adevărata credință în ceea ce privește dezbaterile bioetice actuale cu privire la embrionul uman.

În tradiția creștină, problema statutului embrionului uman apare, pentru prima dată, la apologetii secolului al doilea. Acești autori nu mai sunt mulțumiți de simpla condamnare morală a avortului și a expunerii nou-născuților, întâlnită la Părinții Apostolici. Sfântul Iustin Martirul și Athenagora percep dezvoltarea embrionară ca un întreg și vorbesc de o „prezență a întregului”¹ în sămânță. Ei prezintă, de asemenea, problema embrionului uman într-un cadru teologic. Această ancorare este organizată în jurul a trei poli: întruparea/conceperea lui Hristos, credința în învierea trupurilor și ritualul botezului.

I. Iustin Martirul și Filosoful († 165/166)

Pasajele în care Iustin abordează statutul omului prenatal pot fi organizate de-a lungul a trei axe. Prima este o continuare a condamnării expunerii nou-născuților, înscriindu-se în tradiția inițiată de Părinții apostolici. A doua prezintă pentru prima dată în literatura creștină o conștientizare a misterului dezvoltării embrionare, iar a treia implică specificitatea zămislirii lui Hristos.

I.1. Condamnarea expunerii nou-născuților face parte din răspunsul apologetului la calomniile păgânilor, care îi acuzau pe creștini de omucidere (antropofagie) și desfrânare: „Întrucât ne privește pe noi, pentru a nu săvârși nici o nedreptate și nici o împietate, noi am fost învățați că a expune, adică a părăsi pe copiii, este un obicei al celor răi; mai întâi, pentru că aproape pe toți aceștia îi vedem îndrumați către prostituție – nu numai pe fete, ci și pe băieți – și, așa cum se spune despre cei vechi că hrăneau cirezile de boi sau turmele de capre și de oi, sau hergheliile de cai de pășune, tot așa și acum sunt crescuți copiii, spre a fi folosiți numai la desfrânare și că la toate popoarele se găsesc, deopotrivă, mulțime de femei, de ființe cu sexul nedeterminat, sau de fapte infame, care se ocupă cu sacrilegiul acesta. Iar voi, în loc să stârpiți din lumea voastră niște asemenea creaturi, luați de la ele plăți, tribute și impozite. Și, printre aceștia de care se folosește cineva spre împreunare neîngăduită, lipsită de pietate și necurată, nu este exclus să se găsească vreun copil, vreo

¹ Philippe Caspar, *L'embryon au IIème siècle*, L'Harmattan, Paris, 2002, p. 39.

rudenie sau vreun frate al său”². Am redat *in extenso* citatul pentru a arăta cât de ancorat în realitatea vremii sale era Sfântul Iustin și cât de rafinat era spiritul lui de observație, care se manifesta și pe plan moral și pe plan social.

Din acest pasaj pare a se desprinde ideea că abandonarea copiilor imediat după naștere afectează statutul familiei și rolul fiecărui membru în parte. Dezaprobarea moravurilor păgâne este însoțită de promovarea nu fără mândrie a familiei creștine, simbol al unirii dintre Hristos și Biserica Sa, unde copiii sunt primiți și educați: „Dar, dacă principial noi nu ne căsătorim decât cu scopul de a crește și educa copii, în cazul când noi renunțăm la căsătorie, facem aceasta cu scopul de a ne înfrâna cu desăvârșire”³.

Al doilea motiv pentru care Sfântul Iustin refuză această practică este „acela ca nu cumva vreunul dintre aceștia, nefiind luat să fie crescut de cineva, să moară și, în felul acesta, să fim și ucigași”⁴. Astfel, prostituția (care înseamnă și ucidere sufletească) și omuciderea sunt consecințele grave ale practicii expunerii copiilor.

În fundamentarea interzicerii acestei practici teologii creștini se referă la o antropologie conform căreia omul este creat în chipul și după asemnarea lui Dumnezeu (Geneză 1, 26-27). Această referință este bineînțeles prezentă minții Sfântului Iustin. Însă, potrivit spiritului lui speculativ, el preferă să fie pe un teren mai metafizic⁵, aducând în discuție tema libertății omului, fiindă înzestrată cu inteligență: „Dumnezeu a făcut dintru început neamul omenesc inteligent și capabil de a alege, în chip liber, adevărul și binele, încât nimeni dintre oameni nu va avea cuvânt de scuză înaintea lui Dumnezeu; căci ei au fost creați cu puterea de a raționa și de a considera în adâncul lor lucrurile”⁶. Originalitatea Sfântului Iustin este aceea de a lega alegerea dintre bine și rău nu de o înclinație a inteligenței, nici de o tendință a voinței (acoperită de pasiune), ci de liberul arbitru⁷.

² Iustin Martirul și Filosoful, *Apologia întâi în favoarea creștinilor*, XXVII, traducere de Pr. prof. Olimp N. Căciulă, în colecția „Părinți și Scriitori Bisericești”, vol. 2, EIBMBOR, București, 1980, p. 43.

³ Iustin Martirul și Filosoful, *Apologia I*, XXIX..., p. 44.

⁴ Iustin Martirul și Filosoful, *Apologia I*, XXIX..., p. 44.

⁵ P. Caspar, *op.cit.*, pp. 44-45.

⁶ Iustin Martirul și Filosoful, *Apologia I*, XXVIII..., pp. 43-44.

⁷ Iustin Martirul și Filosoful, *Apologia I*, XLIII..., pp. 53-54.

I.2. Misterul dezvoltării embrionare este prezentat într-un cadru teologic. Este vorba despre două texte: primul este parte a învățaturii despre învierea trupului, care ocupă capitolele 18 și 19 ale primei Apologii. Al doilea intervine în expozeul despre botez, adică la capitolul 61.

Pentru frumusețea argumentului primului text, îl redăm *in extenso*: „Pentru cine ar căuta să înțeleagă, ce i s-ar putea părea mai de necrezut decât că, dacă noi nu am exista în trup, i-ar zice cineva că, dintr-o mică picătură de spermă omenească ar putea să se formeze oase și nervi și carne, așa cum le vedem laolaltă în corpul omenească? Să ne folosim de o ipoteză: dacă cineva v-ar spune vouă, care nu ați fi așa cum sunteți și nici nu ați face parte dintre oameni – arătându-vă sămânța omenească și imaginea desemnată a unui om – și asigurându-vă că omul a luat ființă din sămânță, mai înainte de a se întâmpla aceasta, ați crede? Nimeni nu ar îndrăzni să spună ceva împotriva. În același chip, deci, pentru că voi nu ați văzut încă pe nimeni înviat, voi nu credeți în înviere. Dar, după cum la început nu ați crezut că este cu puțință ca, dintr-o mică picătură să fiți așa cum sunteți și totuși vedeți că ați devenit, socotiți că tot în același chip, trupurile omenești desfăcându-se și împrăștiindu-se în pământ întocmai ca niște semințe, la timpul convenit, prin porunca lui Dumnezeu nu este cu neputință să învieze și să se îmbrace în nesticăciune”⁸.

În spațiul iudeo-creștin, legătura dintre etapele de dezvoltare embrionară și învierea trupurilor este surprinsă pentru prima dată explicit⁹ în II Macabei 7, 22-23, când fiii macabei sunt sfătuiți de către mama lor: *Nu știi cum v-ați zămislit în pântecele meu și nu v-am dat duh și viață și închipuirea fiecăruia nu eu am întocmit-o, ci Ziditorul lumii, Care a zidit neamul omenească și Care este izvorul tuturor lucrurilor, vă va da ca un milostiv iarăși duh și viață, de vreme ce acum nu vă este milă de voi, iubind legile Lui.* Din punct de vedere istoric, textul este capital, în sensul că el se face ecoul relevării în Israel a nemuririi individuale. Câteva versete mai încolo, înainte de tortura celui de-al șaptelea și ultimul ei fiu, mama sa l-a rugat: *Fiule, fie-ți milă de mine, care în pântece te-am purtat nouă luni și te-am alăptat trei ani și te-am hrănit și te-am adus la vârsta aceasta și te-am crescut, purtându-te*

⁸ Iustin Martirul și Filosoful, *Apologia I*, XIX..., p. 38.

⁹ P. Caspar, *op. cit.*, p. 49.

în brațe. Rogu-te, fiule, ca, la cer și la pământ căutând și văzând toate cele ce sunt într-însele, să cunoști că din ce n-au fost le-a făcut pe ele Dumnezeu și pe neamul omenesc așijderea l-a făcut. Nu te teme de ucigătorul acesta; ci fă-te vrednic de frații tăi, primește moartea, ca în ziua milostivirii să te gălesc pe tine împreună cu frații tăi (II Macabei 7, 27-29).

Referința lui Iustin nu cuprinde direct aceste texte. El își fundamentează argumentul pe imaginea seminței, găsită la evangheliștii sinoptici (Matei 13, 3-9 și 19-23; Marcu 4, 13-20; Luca 8, 5-8 și 11-15). La Ioan 12, 24 (*Adevărat, adevărat zic vouă că dacă grăuntele de grâu, când cade în pământ, nu va muri, rămâne singur; iar dacă va muri, aduce multă roadă*), tema este direct legată de înviere. De asemenea, în I Corinteni 15, 36-38, se întâlnește paralelismul dintre creșterea seminței, căreia *Dumnezeu îi dă un trup, precum a voit, și fiecărei semințe un trup al său* (v. 38), și învierea trupurilor: *se seamănă întru stricăciune, înviază întru nestricăciune; se seamănă întru necinste, înviază întru slavă; se seamănă întru slăbiciune, înviază întru putere; se seamănă trup firesc, înviază trup duhovnicesc. Dacă este trup firesc, este și trup duhovnicesc* (I Corinteni 15, 42-44).

Argumentul este următorul: la fel cum semințele produc fructe, tot așa trupul înviat se naște din trupul mort. Această linie de interpretare trece prin toată perioada patristică. Mai târziu se găsește mai ales la Teofil al Antiohiei (a doua jumătate a secolului al II-lea): „Care plugar poate secera, dacă nu crede mai întâi în pământul în care aruncă sămânța? [...] Mai întâi, că [Dumnezeu] te-a adus de la neființă la ființă. Că dacă n-ar fi existat nici tatăl tău, nici mama ta, cu atât mai mult nici tu n-ai fi existat cândva! Dumnezeu te-a plăsmuit dintr-o mică materie lichidă și dintr-o foarte mică picătură, care nici nu era cândva și te-a adus în această viață. Și totuși crezi că statuile făcute de oameni sunt dumnezei și fac minuni, dar nu crezi că Dumnezeul Care te-a făcut poate să te facă din nou?”¹⁰; „Nu este oare o reînviere a semințelor și fructelor și aceasta spre folosul oamenilor? De pildă, bobul de grâu sau de alte semințe, când e aruncat în pământ, mai întâi moare și se descompune, apoi înviază și ajunge spic. Pomii și plantele nu dau oare, la porunca lui Dumnezeu, fructe la timp, pe neașteptate și pe nevăzute? Mai

¹⁰ Teofil al Antiohiei, *Către Autolic*, I, 8, traducere, introducere și note de Pr. D. Feclioru, în colecția „Părinți și Scriitori Bisericești”, vol. 2, EIBMBOR, București, 1980, pp. 286-287.

mult: uneori chiar o vrabie sau o altă pasăre înghite o sămânță de măr sau de smochin sau o altă sămânță; se duce pe o colină pietroasă sau pe un mormânt și o dă afară; și sămânța aceea, care a fost înghițită și a avut atâta căldură, se prinde și dă naștere unui pom. Pe toate acestea le lucrează înțelepciunea lui Dumnezeu, ca să arate și prin ele că Dumnezeu este puternic să facă învierea universală a tuturor oamenilor”¹¹. Pe aceeași linie de gândire, Grigorie de Nyssa (sec. IV)¹² afirmă: „Și precum pământul după ce a primit de la plugar un răsad, produce un pom, fără să-i dea răsadului pe care-l hrănește și puterea de dezvoltare, ci îi dă doar posibilitatea de dezvoltare, tot așa zicem că ceea ce a fost luat din om, ca să fie sădit în alt om, este tot o ființă vie, ființă însuflețită și nutrită provenind din altă ființă însuflețită și nutrită. Iar că în acel mic răsad nu încap toate lucrările și pornirile sufletului, nu-i de mirare. Căci nici grâul semănat nu are îndată aparența de spic (cum ar putea să încapă întreg spicul într-un singur bob de grâu?), ci pământul hrănind la sânul său grâul cu hrana potrivită, bobul se face spic, fără să-și schimbe în pământ firea lui, ci rămânând același, răsare și se coace datorită lucrării sale nutritive. Deci în ce chip înaintea creșterea la semințele plantelor, puțin câte puțin, până la coacere, în același chip și la viața omenească, pe măsură ce trupul crește, se descoperă și puterea sufletului”¹³.

Acesta este „solul” în care gândirea Sfântului Iustin își are „rădăcinile”. La el, tema este abordată în contextul unei demarcări cu privire la filosofia platonice. Această linie de gândire privea corpul ca o închisoare a sufletului nemuritor. Afirmând învierea trupurilor, Sfântul Iustin a fost perfect conștient de rănirea sensibilității filosofilor. Tocmai într-un astfel de moment Sfântul Pavel și-a pierdut audiența în timpul celebrului discurs din Areopag (Fapte 17, 22-32). Deci el are grijă să perfecționeze forma argumentului. Sub pana sa, acesta se prezintă ca o analogie a proporției. La fel cum o picătură de sămânță bărbătească conține corpul adult, tot așa germenii trupului îngropat în pământ conțin trupul duhovnicesc¹⁴.

¹¹ Teofil al Antiohiei, *Către Autolic*, I, 13..., pp. 290-291.

¹² P. Caspar, *op. cit.*, p. 51.

¹³ Grigorie de Nyssa, *Despre suflet și înviere*, traducere și note de Pr. prof. dr. Teodor Bodogae, în colecția „Părinți și Scriitori Bisericești”, vol. 30, EIBMBOR, București, 1998, p. 394.

¹⁴ P. Caspar, *op. cit.*, pp. 51-52.

Al doilea text pe care Sfântul Iustin îl dedică acestei teme este cuprins în învățătura despre botez: „Deoarece, necunoscând prima noastră sursă de viață, noi am venit pe lume în chip necesar dintr-o sămânță umedă, prin împreunarea părinților noștri unul cu altul”¹⁵. Botezul este astfel prezentat ca o regenerare, ceea ce îl face pe autorul creștin să o situeze în raport cu această primă generare, care a fost concepția. Dar despre aceasta textul nu ne învață prea mult. Omul cunoaște astfel două nașteri, prima dată după trup, iar a doua după Dumnezeu. Concepția aduce omul pe scena lumii, botezul îl introduce în orizontul vieții lui Dumnezeu. Acesta din urmă operează într-un fel o a doua generare. Creștinul se naște de două ori, o dată în ordinea biologică, a doua oară în ordinea supranaturală. Va fi suficient ca această intuiție a unei duble apartenențe a ființei umane să fie aplicată la întrebarea originilor ei, astfel încât să avem cadrul în care problema embrionului nu va înceta să apară în lumea creștină. Pe de o parte, legile fiziologice guvernează fertilizarea și dezvoltarea embrionară. Pe de altă parte, originea sufletului omenesc este divină. Iar acest compus al sufletului și al trupului, aparținând simultan pământului și împărăției spiritului, este regenerat în botez și renăscut la o viață nouă¹⁶.

La Sfântul Iustin, ceea ce uimește cel mai mult, independent de afirmațiile fiziologice sau metafizice, este contextul teologic al acestor două pasaje. Textele au o funcție euristică, prin faptul că ele pot face să înțelegem mai bine și să admitem realitatea tainelor învierii și botezului.

I.3. Unicitatea zămislirii lui Hristos. O discuție despre statutul embrionului uman în tradiția creștină nu poate evita referirea la această etapă din viața Cuvântului lui Dumnezeu întrupat. Astfel, Sfântul Iustin Martirul vorbește despre acest lucru în contextul interpretării unei profeții mesianice din Vechiul Testament (Facerea 49, 10-11¹⁷): „Căci «îmbrăcămintea» despre care vorbește Duhul cel dumnezeiesc, prin profetul, sunt oamenii care cred în El, în

¹⁵ Iustin Martirul și Filosoful, *Apologia I*, LXI..., p. 67.

¹⁶ P. Caspar, *op. cit.*, p. 53.

¹⁷ *Nu va lipsi sceptru din Iuda, nici toiag de cârmuitor din coapsele sale, până ce va veni împăciuitorul, Căruia se vor supune popoarele. Acela își va lega de viță asinul Său, de coardă mânzul asinei Sale. Spăla-va în vin îmbrăcămintea Sa și în sânge de strugure veșmântul Său.*

care locuiește sămânța cea de la Dumnezeu-Cuvântul. Cuvintele «sânge de strugure» vor să însemne că Cel ce avea să vină va avea sânge, dar nu din sămânța omenească, ci din puterea dumnezeiască. Cea dintâi putere după Părintele tuturor și Stăpânul Dumnezeu este Fiul și Cuvântul Lui. Despre modul în care Acesta S-a întrupat și S-a făcut om, vă vom spune în cele ce urmează. Căci după cum sângele viței de vie nu l-a făcut omul, ci Dumnezeu, tot așa a arătat că și sângele acesta nu s-a făcut din sămânță omenească, ci din puterea lui Dumnezeu¹⁸. Tot la zămislirea minunată a lui Iisus se referă atunci când Îl numește pe Hristos „piatră tăiată fără mâini omenești” (Daniel 2, 34): „Căci zicând că piatra aceasta a fost tăiată fără mâini omenești, arată că El nu este o lucrare omenească, ci o lucrare a voinței Părintelui tuturor, Dumnezeu, Care L-a dat la iveală¹⁹. Ideea ce transpare din aceste texte este că putem vorbi de prezența Cuvântului lui Dumnezeu întrupat de la zămislirea în pântecele Fecioarei Maria. Începutul întrupării este zămislirea, ceea ce ne arată că Hristos și-a asumat toate etapele de viață prenatală și postnatală în vederea restaurării omului.

II. Athenagora Atenianul (cca 133-190)

II.1. Condamnarea avortului și a expunerii nou-născuților

Această condamnare apare în contextul unei respingeri a acuzației de antropofagie susținute împotriva creștinilor sub pretextul că ei se cuminecă cu trupul lui Hristos. Athenagora duce la următorul nivel această interdicție, extinzând-o chiar și până la spectacolele cu gladiatori și fiare sălbatice: „Pentru noi, creștinii, e aproape același lucru să vedem un om ucis sau să-l ucidem; de aceea, în toate chipurile noi ne ferim de astfel de spectacole²⁰. Urmează apoi întregul argument: „Și din moment ce spunem că aceia care recurg la mijloace abortive comit crimă și vor da seama de

¹⁸ Iustin Martirul și Filosoful, *Apologia I*, XXXII..., pp. 46-47.

¹⁹ Iustin Martirul și Filosoful, *Dialogul cu iudeul Tryfon*, LXXVI, traducere și note de Pr. prof. Olimp N. Căciulă, în colecția „Părinți și Scriitori Bisericești”, vol. 2, EIBMBOR, București, 1980, p. 181.

²⁰ Athenagora Atenianul, *Solie în favoarea creștinilor*, XXXV, 5, traducere, introducere și note de Pr. prof. T. Bodogae, în colecția „Părinți și Scriitori Bisericești”, vol. 2, EIBMBOR, București, 1980, p. 382.

avorturile lor înaintea lui Dumnezeu, cum putem să comitem o crimă? Căci nu aparține aceleiași persoane să considere ceea ce e în pântec ca fiind o ființă vie și, prin urmare, un obiect al purtării de grijă a lui Dumnezeu și, atunci când s-a născut, să-lucidă; După cum nimeni din noi nu aruncă un copil abia venit pe lume – căci cine face așa ceva e cu adevărat un infanticid – cu atât mai puțin nu s-a auzit ca cineva din creștini să omoare vreun creștin după ce a ajuns să crească, căci noi, creștinii, suntem în toate și pretutindeni egali cu noi înșine, supunându-ne rațiunii și nu guvernând deasupra ei”²¹.

Textul necesită mai multe comentarii:

1. Athenagora consideră embrionul ca obiect al purtării de grijă a lui Dumnezeu, descriind acțiunea Acestuia față de embrion prin verbul grecesc „μέλω”²², care înseamnă a avea grijă de, a avea un interes cu, a fi obiectul unei intenții sau reflecții.

2. Apologetul avansează mai mult pe terenul statutului ontologic al embrionului uman decât Sfântul Iustin Martirul. El numește ceea ce e conceput în pântecul femeii „ζῶον εἶναί” (ființă vie). Se pare că exprimarea care în Antichitate oferă cea mai mare asemănare cu acest pasaj din Athenagora este cea a lui Platon din *Timaios*, 91 d²³. Aici, Platon descrie, după cum urmează, uniunea dintre sexe și concepția: „Atunci, ca și cum ar elibera trunchiul unui pom aplecat de prea multe roade, pântecul, asemenea unui pământ fertil, este însământat cu *vietăți care nu au încă formă* și care nu se văd cu ochiul liber din cauza micimii lor. Părțile acestor vietăți sunt apoi separate, hrănite până când ele cresc îndeajuns înăuntrul pântecului și, după aceea, sunt scoase la lumină, desăvârșind astfel nașterea viețuitoarei”²⁴. Expresia folosită de Platon este „ἀδιπλαστα ζῶα”. Putem remarca faptul că termenul „ζῶον” este folosit de ambii autori. Dar folosirea cu sens comun a adjectivului

²¹ Traducere proprie după Athenagoras the Athenian, *A plea for the Christians*, XXXV, 6, translated by the Rev. B.P. Pratten, în colecția „Ante-Nicene Fathers”, vol. 2, Grand Rapids, Michigan, 2001, p. 147.

²² Athénagore, *Supplique au sujet des chretiens*, XXXV, 6, introduction, texte et traduction par Bernard Pouderon, în colecția „Sources Chrétiennes”, vol. 379, Les Éditions du Cerf, Paris, 1992, p. 204.

²³ Urmărim în acest paragraf argumentarea din P. Caspar, *op. cit.*, pp. 65-68.

²⁴ Platon, *Timaios*, 91 d, traducere de Petru Creția și Cătălin Partenie, în *Opere*, vol. VII, Editura Științifică, 1993, p. 214.

„ἀδιάπλαστος” este cea care stabilește cel mai bine filiația dintre cei doi autori. Pentru a înțelege acest punct, trebuie să ne referim la o altă lucrare, care aduce clarificări privind embriologia apologetului creștin grec; este vorba de capitolul XVII al tratatului *Despre învierea morților*. Athenagora ridică problema fundamentală a identității ființei umane individuale, a unității inseparabile a sufletului și a trupului²⁵ de-a lungul transformărilor sale succesive, între care învierea este cea mai tainică. Afirmăția metafizică fundamentală este că sămânța, calificată drept omogenă și informă („ἀδιάπλαστω”), conține în potență diversitatea organelor și a facultăților: „Dacă nu, cine ar putea să creadă fără să fi fost instruit prin experiență, că într-o sămânță omogenă și informă se află atât de multe facultăți și atât de importante, sau o astfel de varietate de organe destinate să se asambleze și apoi să se lege unele cu altele, mă refer la oase, nervi, cartilagii și încă mușchi, carne, viscere și alte părți ale corpului? Căci în semințe umede încă nu putem vedea ceva, cu atât mai mult cu cât nu apare în cei mai tineri copii nici o caracteristică a adultului, nici la cei ajunși la vârsta de adult cele ale unui maturizat deja, nici la omul matur cele ale unui bătrân?”²⁶ În conformitate cu gândirea apologetică creștină, Athenagora se situează pe terenul biologiei și al filosofiei: adjectivul „ὁμοιομερής” (omogen) se referă direct la calificarea spermei în biologia aristoteliană²⁷, iar adjectivul „ἀδιάπλαστος” se referă la limbajul din Timaios. Ceea ce caracterizează acest lucru este uimirea în fața simplului fapt al dezvoltării embrionare. Cum este posibil ca dintr-o

²⁵ „Când ne gândim la crearea omului, implicit ne gândim că trebuia să și existe un singur scop, atât pentru sufletul, cât și pentru trupul lui. Prețuirea deopotrivă a sufletului și a trupului postulează în mod obligatoriu și învierea trupurilor moarte și descompuse, fără de care o nouă împreunare firească a celor două componente (suflet și trup) nu s-ar putea concepe. [...] Cel care a primit minte și rațiune este omul, nu numai sufletul singur. Datorită acestui fapt, omul trebuie să dăinuiească etern sub forma ambelor elemente, fapt care ar fi de neconceput fără înviere. Căci dacă n-ar exista înviere, atunci nici omul ca atare nu ar putea dăinui” – Athenagora Atenianul, *Despre învierea morților*, XV, traducere și note de Pr. prof. T. Bodoșogae, în colecția „Părinți și Scriitori Bisericești”, vol. 2, EIBMBOR, București, 1980, p. 386.

²⁶ Traducere proprie după Athénagore, *Sur la résurrection des morts*, XVII, 2, introduction, texte et traduction par Bernard Pouderon, în colecția „Sources Chrétiennes”, vol. 379, Les Éditions du Cerf, Paris, 1992, p. 283.

²⁷ Aristote, *De la génération des animaux*, 724 b, apud P. Caspar, *op. cit.*, p. 68.

picătură de spermă să se nască o ființă umană? În același timp, la nivel filosofic, această uimire conduce la evocarea acestui obicei al gândirii creștine din secolul al II-lea, și anume, punerea în practică a unui principiu al identității ființei umane. Sămânța conține deja cumva întregul. Potrivit acestei linii de interpretare, textul lui Athenagora ar fi capital, în sensul că ar situa pentru prima dată specificitatea interpretării creștine în raport cu principalele școli păgâne.

3. Delimitându-se de filosofii vremii, Athenagora încearcă să găsească o legătură între ontologic și etic în abordarea statutului omului prenatal. Mai presus decât orice, din primul său stadiu, embrionul trebuie respectat. Asta ar fi poziția apologeților greci²⁸. Acest respect se datorează și faptului că embrionul este o ființă vie, ceea ce indică prezența unui principiu vital (sufletul) care are ca primă funcție animarea.

4. Athenagora susține clar că cei convertiți la creștinism au evitat să ia viața în stadiul ei antenatal pe baza faptului că viața umană este opera lui Dumnezeu și, astfel, în mod inerent, se află sub protecția lui Dumnezeu²⁹. Prin urmare, suprimarea vieții ar însemna o revoltă împotriva Creatorului.

II.2. Învierea trupului și obiecția lanțului alimentar

În prezentarea învățăturii despre învierea trupului, Athenagora se confruntă cu obiecția cheie a lanțului alimentar: se întâmplă adesea să fie devorate corpuri de bărbați înecați sau soldați uciși în război, primii de către un pește, ceilalți de către animale sălbatice. Ne putem imagina carnea umană transformându-se în carne de animal? Dar obiecția merge mai departe. La rândul lor, acești pești și animale pot fi folosite ca mese pentru alți oameni. Poate carnea primilor oameni să devină carnea altor ființe umane? Obiecția este formidabilă. Într-adevăr, în cazul în care carnea umană este cu adevărat asimilată, atunci învierea trupurilor este imposibilă: „și ei profită de argument pentru a demonstra, pentru a crede, că învierea este imposibilă, în măsura în care aceleași părți nu pot fi înviate în același timp în unul și în celălalt: fie este primul organism

²⁸ P. Caspar, *op. cit.*, p. 70.

²⁹ Julian Barr, *Tertulian and the Unborn Child. Christian and Pagan Attitudes in Historical Perspective*, London and New York, Routledge, 2017, p. 89.

care nu se poate realcătuï, deoarece părțile care l-au compus sunt transmise în alte organisme, sau dacă sunt restaurate la primul, le va pierde cel de-al doilea”³⁰.

Acest pasaj nu are nici o legătură cu concepțiile sale despre embriologie, însă merită să fie inclus în istoria doctrinelor cu privire la embrion. Este într-adevăr punctul de plecare al dezvoltărilor doctrinare care vor fi regăsite chiar și în scolasticismul secolului al XIII-lea. Paragraful 88 din *Enchiridionul* lui Augustin (354-430) poartă semnul aceleiași probleme. Nici Fericitul Augustin nu aplică această temă la cazul embrionilor, dar acest lucru se va întâmpla începând cu Petru Lombardul (1100-1160), care va transmite această problematică Evului Mediu³¹.

Athenagora concepe digestia ca o succesiune de purificări – pe care le numește filtre („κoιτηq(ίov”) – al căror scop este de a produce prin eliminare o substanță rafinată sau purificată³², asimilabilă pentru că are aceeași natură ca cea a organismului receptor. Ideea generală este că digestia este un proces de separare și purificare în etape. Această concepție împărtășită de mulți autori în acea vreme este exprimată în modul cel mai imaginativ de Galen: „Oamenii calificați în prepararea grâului îl separă de particulele de pământ, pietre și semințe sălbatice care ar putea dăuna corpului; un astfel de stomac înzestrat cu o facultate similară expulzează toate corpurile acestei specii, dacă le întâlnește și tot ceea ce rămâne util pentru natura animalului îl distribuie în venele care ajung pe pereții săi și pe cei ai intestinului” (*Despre utilizarea părților corpului*, IV, 1)³³.

Raționamentul lui Athenagora este următorul: carnea umană nu poate fi asimilată, altfel credința în învierea trupului ar fi compromisă și, prin urmare, fiziologia trebuie să concluzioneze cu imposibilitatea cărnii umane a unui individ de a se găsi, într-un fel sau altul, într-o altă ființă umană. În timp ce medicii – ale căror opinii sunt sistematizate de Galen – concep digestia ca un proces de asimilare a ceea ce este străin unui organism, Athenagora susține opiniile contrare: „puterea corpului hrănit trebuie să fie adecvată naturii ființei vii care trebuie hrănită și în conformitate

³⁰ Traducere după Athénagore, *Sur la résurrection des morts*, IV, 4..., pp. 229-231.

³¹ P. Caspar, *op. cit.*, p. 72.

³² Athénagore, *Sur la résurrection des morts*, VI, 1..., p. 235.

³³ P. Caspar, *op. cit.*, pp. 73-74.

cu puterile sale; și că acest lucru, atunci când a trecut prin filtrele destinate acestui scop și a fost purificat complet prin mijloacele naturale de purificare, trebuie să devină o completare de substanță omogenă – singurul lucru, de fapt, pe care oricine vrea să zică lucrurilor pe nume l-ar numi hrănire; deoarece respinge tot ceea ce este străin și dăunător constituției ființei hrănite și acea masă de alimente de prisos introduse doar pentru a umple stomacul și a satisface pofta de mâncare”³⁴. Astfel, alimentele trebuie să fie curate, ceea ce înseamnă că trebuie să fie potrivite pentru organismul care le ingeră. În caz contrar, alimentele sunt toxice³⁵.

Având în vedere știința din zilele sale, este o interpretare greșită. Dar această eroare conține o fecunditate ascunsă, așa cum se întâmplă adesea în istoria științei. Astfel, embriologia lui Aristotel este falsă, dar, în erorile sale, are unele genialități, inclusiv cea a legăturii ontogenezei și teratologiei. În același mod, interpretările greșite ale lui Athenagora l-au determinat să simtă specificitatea unui corp propriu, care este, de asemenea, una dintre axiomele fundamentale ale imunogeneticii contemporane³⁶.

Din câte știm, aceste pasaje (cap. V-VII din *Despre învierea morților*) constituie primul text al tradiției creștine care se află în mod explicit la intersecția dintre rațiunea științifică, metafizică și cea teologică.

La nivel biologic, puterea acestui text constă în a pune întrebarea despre individualitatea organismului biologic. Termenul este modern. Vorbind în spiritul lui Athenagora, a fost doar o chestiune a modalităților de asimilare a alimentelor și una dintre aceste modalități a fost conformitatea cu organismul ingerator. În absența conformității, alimentele sunt respinse. După cum am arătat, această înțelegere a fenomenului de digestie contravine ideilor timpului său. Însă această idee de compatibilitate/incompatibilitate între mâncare și organism aduce aminte, dar într-o altă ordine, de axioma fundamentală a imunologiei. Potrivit celei din urmă, organismul este un sine, un el însuși, care respinge ceea ce este non-sine, non-el însuși. Acest principiu este ilustrat de practica vaccinării (injecția unui virus atenuat induce o reacție imună de

³⁴ Traducere după Athénagore, *Sur la résurrection des morts*, VI, 1-2..., p. 235.

³⁵ Athénagore, *Sur la résurrection des morts*, VI, 3..., p. 237.

³⁶ P. Caspar, *op. cit.*, p. 76.

respingere, care este memorată) și de fenomenul rejetului imunitar (al grefei/organului). Desigur, planurile sunt diferite. Dar intuiția este aceeași: un organism biologic respinge ceea ce îi este străin³⁷.

Din punct de vedere teologic este o premieră: Athenagora ia în considerare nevoia de a folosi argumente din planul biologic pentru prima oară în istoria teologiei. Nici un autor creștin nu încercase până atunci un asemenea demers. Vremurile însă erau îndrăznețe. Sfântul Iustin Martirul deschide creștinismului exercițiul reflecției filosofice, în timp ce Athenagora îl deschide pe cel al reflecției biologice (științifice). Dacă ceea ce se întâmplă la Athenagora poate să nu aibă nici o importanță pentru contemporanii săi, este destul de diferită situația pentru noi. În ceea ce privește unul dintre subiectele cele mai dificile, învierea trupurilor, apologetul recurge la un loc comun din medicina timpului său pentru a-și contura demonstrația.

Concluzii

Într-un mod foarte spectaculos în raport cu autorii creștini anteriori, Sfântul Iustin și Athenagora se angajează în problematica ontologică a statutului embrionului. Un lucru fundamental este că amândoi inaugurează o tradiție. Confrunțați cu misterul dezvoltării embrionare, ei reacționează cu o afirmare a prezenței omului în totalitatea sa în picătura de spermă. Modalitățile acestei prezențe nu sunt definite. Nici unul dintre ei nu specifică dacă adultul este prezent în potență sau în act. Dar, în această formulă, există o conștientizare a identității ontologice a persoanei individuale care va fi găsită sub diferite forme în istoria ulterioară a acestei problematice.

Pe plan teologic, Iustin abordează în aceeași măsură specificul despre însușirea lui Hristos. Acest punct este fundamental. Istoria doctrinelor referitoare la statutul embrionului în teologia creștină arată că gândirea teologică a fost întotdeauna organizată în jurul a doi poli, însușirea embrionului uman și cea a lui Hristos. Sfântul Maxim Mărturisitorul va putea gândi la o articulare riguroasă între acești doi poli.

Așa cum se află deja în Epistola I către Corinteni 15, 35, dezvoltarea embrionară servește drept model pentru a gândi învierea.

³⁷ P. Caspar, *op. cit.*, p. 78.

Este foarte clară ideea conturată la Sfântul Iustin Martirul. Dar este prezentă și la Athenagora. Principiul totalității evidențiat pentru a explica apariția unui copil dintr-o picătură de sămânță fără formă arată continuitatea naturii umane, trup și suflet. Această natură umană este chemată să trăiască veșnic prin intermediul unei supreme transformări – învierea trupului, în prezența lui Dumnezeu. Această temă va fi găsită ulterior la Tertulian, la Metodiu de Olimp și la Grigorie de Nyssa.

În cele din urmă, folosirea teoriilor medicale ale timpului său (pe care le-a trecut prin filtrul personal) este o altă inovație majoră intelectuală a lui Athenagora. Întâlnirea dintre teologie și știință are ca rezultat o intuiție a ceea ce ar putea însemna individualitatea organismelor vii. Tradiția inaugurată de apologeți este „aluatul care dospește toată frământătura” doctrinei creștine cu privire la embrionul uman.